

Sneum og Tjæreborg sogne.

Af fhv. bankdirektør **Jesper Madsen** i Jerne.

I. Sneum sogn

omfatter byerne Allerup, Opsneum, hovedgården Sneumgård og en del spredte ejendomme på Sneum mark og Spøtrup mark, samt byerne Tømmerby og Terpager hinsides Sneumå. Agerjorden er af meget forskellig beskaffenhed, men af eng findes der rigeligt.

Ved matrikuleringen 1683 nævnes kun Sneumgård, Spøtrupgård og de to byer Sneum og Allerup, hvorimod Tømmerby og Terpager dengang må have hørt til Bramminge sogn. Hvad der kan have forårsaget, at Tømmerby og Terpager er taget fra Bramminge og lagt under Sneum sogn, er jo ikke godt at vide. Bramminge sogn var i forvejen kun lille, nu blev det meget mindre.¹ Indtil 1663 havde Bramminge sogn været anneks til Hunderup, men dette år blev det lagt til Darum sogn. Det er jo muligt, at denne omlægning har været medvirkende til, at Tømmerby og Terpager blev lagt til Sneum sogn, der, som senere vil blive oplyst, også var et meget lille sogn. Imidlertid har der fra gammel tid været strid om, til hvilket sogn de to byer

¹ Fra reformationstiden var Bramminge et hovedsogn med Hunderup som anneksogn, og præstegården lå i Bramminge by, da den blev bortbyttet med en gård i Tømmerby. Da så denne blev lagt øde i svenskekrigen, flyttede præsten til Hunderup, der så en kort tid blev hovedsognet.

hørte. Indtil 1859 hørte de i verdslig henseende under Gørding herred, men blev da lagt under Skads herred. 1649 var der endnu strid om, hvor de hørte hen, mellem hr. Knud Barfod i Sneum og hr. Jens Persen i Bramminge. Ved omlægningen opstod imidlertid to store ulæmper. Den ene var den, at præsten i Darum ikke var i stand til at nå annekskirken undtagen gennem et fremmed sogn, hvorved sognevejen blev betydelig forlænget; ti hovedsognet og annekssognet berørte ikke hinanden. Den anden ulæmpe var den, at Tømmerby og Terpager var skilt fra den øvrige del af sognet ved Sneumå. Forbindelsen med Sneum kirke var yderst mangelfuld. Ad kørevejen måtte man lægge vejen om ad Sneumbro gennem Opsneum, som var en meget lang omvej. Afstanden mellem Tømmerby og Sneum kirke er ikke ret stor, og herfra kunde fodgængere nå kirken på få minutter, når engene da ikke stod under vand; men det var ret hyppigt i forårs-, efterårs- og vintermånederne og kunde forresten også finde sted i sommermånederne. Over åen var der vel en gangbro ved laksgårdene, der som oftest var meget skrøbelig og ikke altid ufarlig at passere; men den var rent privat og tilhørte ejeren af Sneumgård, der ikke havde nogen forpligtelse til at lade kirkegængere eller andre færdes der over. Ved en mindelig overenskomst var det bleven ordnet således, at Sneumgårds ejer havde tilladt færdselen, mod at kommunen holdt gangbrædt og rækværk vedlige. Ikke få mennesker har sat livet til ved laksgårdene. Derfor havde man en vis skræk for at færdes der over, så meget mere som det for et halvt hundrede år siden var en almindelig mening der på egnen, at Sneumå hvert år krævede et menneskeliv. Heller ikke har det

manglet på forvarsler. Selv efter at jærnbanebroen var bleven bygget, vil man have hørt skrig og jammerklage, og mange har ment, at der en gang på dette sted vilde ske en stor ulykke.¹ Der er noget uhyggeligt ved Sneumå. Den er meget dyb, har kun ringe fald, så tidevandet tydelig kan mærkes ved Sneumbro. Flere Steder har åen temmelig høje brinker.

Det var en betydelig uret, der blev øvet mod Tømmerby og Terpager, at der ikke med det samme blev givet dem en mere bekvem adgang til deres ny sognekirke, hvortil afstanden lige over åen kun var c. 1600 alen,² medens Terpager nu ad kørevejen over Sneumbro fik omtrent en mil; afstanden fra Bramminge kirke var ikke engang en halv mil.³ Heller ikke vandt præsteembedet videre derved foreløbig, det fik kun den halve præstetiende af Tømmerby og Terpager, den anden halvdel blev ved Darum præsteembede, indtil den ved kongelig resolution af 26. juni 1847 blev taget fra Darum og tillagt sognepræsten i Allerup.

Når der ved matrikuleringen 1683 nævnes byen Sneum, så må derved vel nok forstås byen Opsneum, det højtliggende, i modsætning til det lavtliggende. Ved året 1600 lå der ved Sneum kirke en landsby Sneum med præstegård, som delvis tilhørte kronen. I grevens fejde blev mange vestjydske bønder fradømt deres ejendomsret, fordi de ikke kunde bevise, at de ikke havde deltaget i folkerejsningen under skipper Klement, og det hjalp heller ikke stort, om de kunde det; ti kunde det blot godtgøres, at én mand i byen eller sognet havde været med, var det nok til at fra-

¹ Disse forvarsler har fået en vis stadfæstelse under stormfloderne den 3.—4. decbr. 1909 og 5.—6. novbr. 1911.

² Målt efter generalstabens kort.

dømme alle de andre bymænd eller sognemænd deres ejendomsret. Fra jordegne bønder blev de kronens fæstere, hvis ejendomme kongerne sjakrede med på den afskyeligste måde. Således kom Sneum by under kronen; men Frederik Munk til Oksvang ejede nogle af Sneum bys gårde, og han menes at have købt 3 gårde og et bolssted af kronen. 1610 tilbyttede Fr. Munk sig endnu et bolssted i Sneum med et i Veldbæk; men allerede før den tid har han ejet hele Sneum; ti den 7. november 1609 opsagde han på herredstinget alle bønderne til fraflytning, så vidt vides til påske 1610.

Imidlertid lå præstegården, som var kronens ejendom, i vejen for at få gårdens mark samlet, hvorfor Fr. Munk indlod sig i handel med præsten, og da de var bleven enige, ansøgte de kongen om at få lov til at magelægge præstegården i Sneum med en gård i Allerup og et bolssted i Gammelby¹ i Jerne sogn, således, at fiskerettighederne i Sneumå, som kongen havde perpetueret Sneum præstegård, fremtidig forblev ved embedet og henlagt til Allerup præstegård. Skødet på Sneum præstegård til Fr. Munk er udstedt den 13. januar 1621.

Fiskerettigheden i Sneumå forblev altså ved præstembedet; og skønt det menes, at Fr. Munk lod opføre en laksgård og øvede fiskeri i åen, kom det ikke til nogen strid imellem ham og præsten hr. Klavs Lavridsen Barfod. Denne lod dog det kongelige skøde læse på Skads herredsting den 9. april 1622, da Niels Pallesen i Tjæreborg var herredsfoged; det kan ikke

¹ Bolsstedet i Gammelby er senere delt i to gårde, hvoraf den ene, hovedparcellen, ejes og beboes af Niels Chr. Sørensen, den anden af Lorents Møller.

oplyses i hvilken anledning. Siden lod præsten hr. Knud Klavsens Barfod skødet læse til tinge den 22. juli 1662, da Kristen Ibsen i Allerup var herredsfoged; heller ikke her kan påvises i hvilken anledning.

Striden om fiskerirettighederne skulde imidlertid ikke udeblive. At Fr. Munk begynder at gribe ind, er allerede betænkeligt. Fra herremandens synspunkt måtte det betragtes som en beskæring af hans rettigheder og herligheder, at fiskeriet ikke blev tillagt hovedgården.

Sneumgård hører således til landets yngre herregårde, hvis første ejer har været ovennævnte Frederik Munk. Hvornår han har måttet afstå den samme til sine kreditorer „i gælds betaling“, som det hedder, kan ikke oplyses; men Peder Lange til Kærgård solgte Sneumgård 1638 til Venzel Rothkirch til Krogsgård. Hans døtre Else og Kirstine arvede gården efter ham. Under svenskekrigen brændte svenskerne gården 1659. Efter branden synes gården at være flyttet lidt længere mod nord; ti for henved et hundrede år siden er der fundet murrester i den søndre del af haven. Det er muligt, at den hovedbygning, som den nuværende ejer hr. H. P. Hansen nedbrød ved året 1880, og som havde ikke mindre end 36 værelser, har været den samme, der er opbygget efter branden 1659.

De to søstre solgte Sneumgård 1668 til en indvandret tysker, Joakim Schack til Bramslykke og Kærstrup. Darum sogns kongetiende eller, som det dengang hed, bispetiende havde biskop Tyge 1278 skænket til Ribe latinskole. Joakim Schack fandt vel nok, at det var upassende, at den ikke hørte med til Sneumgårds herligheder. Han indbød derfor rektor Seerup ved Ribe latinskole som gæst på Sneumgård, hvor

han drak ham således på pelsen, at han franarrede ham Darum kongetiende mod en ringe årlig afgift. Det kom senere til en retssag mellem Schacks enke og rektor Bhie, som endte med forlig. Da Busk 1875 solgte gården, fulgte Darum kongetiende endnu med den.

Under Joakim Schack begynder striden om fiskeriretten i Sneumå. Tirsdagen den 24. marts 1685 stævner han præsten hr. Søren Olufsen Dahl for Skads herredsting i Knude for fiskeri i Sneumå. Lavrids Jensen i Bryndumdum var dengang herredsfoged. På Joakim Schacks vegne møder Frands Hansen af Lille Darum og vil forbyde præsten våddræt, da han og hans formænd ikke har ejet grund på den anden side af åen. Hertil bemærker præsten, at hvad ålegårde og skydegarn angår, da forlanger han ikke videre end til midtstrømmen; men hvad våddræt angår, véd hans eksellence vel, at man ikke kan gå på midtstrømmen for at fiske. Tirsdagen den 14. April 1685 fører præsten tingsvidner og beviser, at hans formænd i embedet uhindret har øvet fiskeri i Sneumå. Først vidner Mikkel Jensen i Gredsted, at da han 1652 bosatte sig i Allerup, da havde sal. Knud Klavsen i Allerup frit fiskeri, når han lystede, aldeles uhindret fra Ålbæk møllestrøm og langs ud ad åen. Derefter vidnede Thamis Nielsen i Darum, at 1638 i Peder Langes tid, og så længe han havde Sneumgård, da havde sal. Knud Klavsen sit fri fiskeri i Sneumå, så vidt som Peder Lange fiskede. Therkel Hansen i Vong vidnede, at det er ham fuldvitterlig og i sandhed, ligesom for^{ne} Mikkel Jensen har vidnet. Klavs Knudsen i Tjærborg vidner, at han kan mindes i 22 år, da har hans sal. fader Knud Klavsen sit fri fiskeri i Sneumå fra

Ålbæk møllestrøms mund og siden åen igennem og drog våd på begge sider, såvidt han kunde, og satte hammer og skydegarn til midtstrøms. Det samme vidnede Niels Madsen i Allerup og Kristen Madsen ligeledes i Allerup, at de i 31 år kunde huske, at præsten i Allerup havde fisket med våd på begge sider og med ålehammer og skydegarn til midtstrøms.

Med disse tingsvidner havde præsten bevist sin ret til fiskeri fra Ålbæk møllestrøms udløb i åen og ud ad åen, så langt han vilde og kunde. Det synes, som om Schack dermed har ladet sagen falde, ti der findes ingen dom i sagen. Han døde den 21. august 1700, og hans enke, Elisabeth Rosenkrands, beholdt Sneumgård. Hun var en stridbar kvinde, der førte mange processer.

Hendes mand havde 1674 købt 2 gårde i Vong af Vibeke Rosenkrands til Endrupholm og Kærgård; men denne forbeholdt sig ret til to laksgårde i åen. Da Elisabeth Rosenkrands var bleven ejer af Sneumgård, varede det ikke længe, før hun kom i strid med den ny ejer af Endrupholm, den borgerlig fødte Niels Nielsen, om fiskeriet i åen. Foruden laksgården, som endnu ligger østen for Sneumgårds have, lod Elisabeth Rosenkrands slå en ny ved Spøtrup, hvor der tidligere havde været en laksgård, som nok på den tid lå øde. Niels Nielsen stævnedede hende for herredstinget 1703. Der førtes en mængde tingsvidner fra begge sider, og der blev nedsat kommissioner for at foretage syn og skøn.

En kommission, som blev nedsat af Gørding-Malt herreders ret, lod foretage opmålinger; men disse målinger synes så forvirrede og modsigende, at man ikke kan finde nogen rede deri. Kommissionsdommen

går Elisabeth Rosenkrands imod, og hun indanker sagen for landstinget i Viborg. Den 28. avgust 1703 stævner landstinget i Viborg herredsfogderne Bertel Mathias Therkildsen i Bryndumdam, Anders Nielsen Såby i Gørding-Malt herreder og Niels Nielsen, der boede i Gunderup og var sættestemmer på Skads herredsting. De skulde møde i Viborg den 10. oktober 1703 for at forsvare deres synsnævn, tingsvidner og dom. Ligeledes stævnes Niels Nielsen til Endrupholm med alle hans førte vidner. Det kan se ud til, at Elisabeth Rosenkrands har vundet sin sag ved landstinget, men tabt den ved højesteret, hvor dr. O. Nielsen vil påstå, at hun blev dømt til at afbryde den omtvistede laksgård. Imidlertid fandtes endnu ved 1875 en ålegård ved Spøtrup, der spændte over hele åen, men som i årene derefter blev flyttet hen i nærheden af laksgården.

Sneumgårds ejere har således uhindret øvet fiskeri i Sneumå fra Ålbæk og ud ad, når de kun ikke gik præstens ret for nær. Ligeledes ser vi, at Jørgen Krag til Endrupholm og Iver Lange til Bramminge den 9. juli 1640 tog tingsvidner, at ingen kunde mindes, at andre end Endrupholms og Brammingegårds ejere havde ret til at drage våd i Vong å, hvorved vel nok skal forstås åen fra Ålbæk møllebæk og øster på.

I matrikul af 1662 er Sneumgårds fiskerettighed i Sneumå skyldsats til 4 tønder hartkorn, i matrikul af 1683 til 3 tønder hartkorn. På den tid fandtes endnu 4 selvejergårde i Darum: Jørgen Gravesens, Hans Møllers, Hans Rask's og Niels Hansens, „men hvis laksefiskeri“, som det hedder, „disputeres af proprietæren på Kærgård, som formener sig derudi at være berettiget“, og er bleven skyldsats til 1 tønde hartkorn.

Joakim Schack på Sneumgård må imidlertid have forhvervet sig den ene selvejergård i Darum, da der er opført 2 skæpper hartkorn for denne gårds fiskeret i Darumå.¹ De andre 3 selvejergårde må være kommen under Kærgård, der er opført med 6 skæpper hartkorn for dens fiskeriet i Darumå.¹ I A. Ch. Teilmans skøde på Kærgård af 22. avgust 1808 findes atter de 6 skæpper hartkorn opført for fiskeriet i Darumå¹, medens de 2 skæpper hæfter på Sneumgård, hvis nuværende ejer skatter af dem på Ribe amtstue, medens han af de andre 3 tønder maa skatte på Varde amtstue.

Vi kommer nu til en ny retssag om fiskeriet i Sneumå, og det er den vidtløftigste og langvarigste.

Elisabeth Rosenkrands havde overdraget Sneumgård til sin stedsøn Niels Rosenkrands Schack, med hvem hun forresten heller ikke kunde forliges. Da han næppe beboede gården — det har uden tvivl heller ikke nogen af de hidtilværende ejere med undtagelse af Rothkirchs døtre —, så udforpagtede han gården til Mads Termansen af Nielsbygård fra Valborgdag 1715 til samme tid 1719. Allerede den første sommer kom det til en retssag mellem forpagteren og præsten i Allerup, hr. Venzel Galthen.

Præsten havde ret til ifølge Kristian den fjerdes mageskiftebrev at lade sit fæ gå til eftergræsning på Sneumgårds mark; men den 13. september lod forpagteren optage 10 bæster, 2 føl og 12 ukrøgede svin²,

¹ Darumå er den samme som Sneumå.

² Endnu til langt ind i det nittende århundredes sidste halvdel var det almindeligt at lade svinene „krøge“ for at forebygge, at de oprodede gulvet i stien. Krøgningen bestod deri, at man anbragte én eller to kroge af jertråd i trynens øverste kant. En langt bedre krøgning opfandt man ved at lave gulvene af beton.

som præsten ikke vilde indløse. Forpagteren stævner så på oberst Niels Rosenkrands Schacks vegne præsten til at møde på herredstinget tirsdagen den 8. oktober. Birkedommer Niels Såby af Seem møder for Schack, og senere får han på ansøgning til amtmand Calnein fuldmagt til også at møde for forpagteren. Såby forlanger udsættelse i sagen, indtil oberst Schack kommer hjem; denne ligger nemlig ved hæren foran Stralsund.¹ Det bliver også bevilget på betingelse af, at enhver skal have sig sin ret forbeholdt. I mellemtiden driller Mads Termansen præsten på alle optænkelige måder. Han tager hans skydegarn i åen; natten mellem den 20. og 21. juni tager han ikke mindre end 10, hvoraf ét er præstens og ét er præstens anneksbondes i Darum. Han lader udlægge en indretning i åen, der skal ødelægge præstens våd; men den bliver opdaget. I foråret kommer Schack til Sneumgård, og den 11. maj træffer han præsten og hans folk ifærd med at drage våd. Der udspinder sig et ordskifte, der ender med, at Schack i hidsighed skylder præstens formænd for tyveri. Præsten tager vidne på hans mund og stævner ham den 15. maj for Skads herredsting. Schack får imidlertid kongelig bevilling til, at en kommission skal dømme i sagen. Den 27. juni 1719 får etatsråd Oluf Krabbe til Bjerre, Skårup og Nandrupgård og forvalter Daniel Filip Rask til Lundenæs kongelig befaling til at undersøge og pådømme sagen. Den 4. august 1719 udsteder de stævning til Schack, Venzel Galthen, Mads Termansen. Frederik Gersdorff til Kærgård, Kristian Rantzau til Bramminge,

Ukrøgede svin kunde i græs- og kornmarker anrette stor ødelæggelse.

¹ Under den store nordiske krig.

sognepræst hr. Paul Kurtz i Darum og en mængde andre vidner til at møde for kommissionen den 23. september 1719.

Venzel Galthen ansøger imidlertid kongen om kontrakommissarier, og den 11. september udnævner kongen biskop Thura og postmester og toldkontrollør A. Fausing, begge i Ribe. Så forlanger Galthen udsættelse, for at han kan stævne vidner; men Såby, der fremdeles fører modpartens sag, får trumfet igennem, at udsættelsen nægtes; han giver til grund derfor, at hans vidner jo imidlertid kunde dø. Derved er Galthen ikke alene afskåret fra yderligere vidneførsel, men også fra, at Thura og Fausing kan tiltræde kommissionen. Så indanker præsten sin sag for højesteret, hvor sagen endelig kommer til forhandling den 29. april 1721 og får det udfald, at de tvende kommissarier Oluf Krabbe og D. F. Rask idømmes en mulkt hver på 10 rigsdaler at bøde til Frelsers kirke i København for deres den 23. september 1719 på Sneumgård holdte vidneforhør, der kendtes uefterretteligt at være. Endvidere blev oberst N. R. Schack dømt til at betale Venzel Galthen 30 rigsdaler i procesomkostninger. Men dermed er den sag endnu ikke endt.

Oberst Schack andrager kongen om at udnævne en anden kommission. Kongen udnævner så amtmanden på Falster, Hans Landorph, til at indtræde i stedet for Oluf Krabbe. Den 16. og 18. september 1723 udstedes på ny stævning til de førnævnte til at møde for kommissionen den 18. oktober. Der afhøres snese af vidner. Kommissionens dom faldt den 20. september 1724 og gik præsten aldeles imod; men hverken Thura eller Fausing underskrev dommen. Så indankede præsten sin sag for højesteret, hvor han

vandt den med glans. I procesomkostninger blev Schack idømt 600 rigsdaler at betale til Venzel Galthen, som desuden tilkendtes alle sine rettigheder i henhold til mageskiftebrevet af 13. januar 1721. Dermed ender striden mellem præsten og herremændene.

Da Niels Rosenkrands Schack i året 1730 døde, var hans søn, Joakim Otto Schack, kun to år gammel; hans moder døde, da han var otte dage gammel. Derfor blev han opdragen på Sneumgård af sin mormoder, Øllgård Rantzau. I sine unge dage rejste han udenlands, lagde Rathlou til sit navn og blev en højt anset mand i dansk statstjeneste. Han overtog først Sneumgård 1756, da han var 28 år gammel; men 1758 solgte han den til Jakob Hygum, der igen solgte den til Hans Erik Såby, som døde 1776.

Den næste ejer af Sneumgård blev Niels Rasmussen Øllgård, der tillige ejede Bramminge. Han var gift med Margrethe Hedevig Fabricius, en provstedatter fra Varde. Niels R. Øllgårds skøde er dateret den 10. juni 1777 og tilsikrer ham Sneumgård med bøndergods, tiender og fiskeri i åen til midtstrøms og våddræt på begge sider. På den tid var Sidelmann sognepræst i Allerup. Han indlod sig i underhandling med Øllgård om afløsning af præstegårdens rettigheder på Sneumgårds mark. Den 14. november 1778 enedes de om græsningsrettens afløsning, som fik kongelig stadfæstelse den 14. april 1779. Den 11. august samme år fik Sidelmann kongelig tilladelse til at afhænde anneksgården i Darum med anneksbondens fiskeriret i Darumå til Øllgård for en købesum af 1120 rigsdaler 5 mark. Samme år ansøgte han kongen om tilladelse til at afhænde bolsstedet i Gammelby til fæsteren og et sted i Tjæreborg til Bruun på Krogs-

gård og for de indkomne penge at perpetuere kongekorntienden af Sneum sogn, som han ejede, til kaldet. Kongen befalede, at det hele skulde sælges ved offentlig avktion til den højstbydende. Stedet i Gammelby blev tilslået fæsteren ved avktionen den 12. april 1780 for 280 rigsdaler, og ligeledes fik fæsteren i Tjæreborg stedet for 167 rigsdaler. Fiskerirettighederne fra Ålbæk møllebæks udløb til „Tofteløs grob“ blev tilslået Niels R. Øllgård til Sneumgård for 401 rigsdaler kulant, men præsten skulde have ret til at sætte to skydegarn i bolsmændenes eng, „Holmen“ kaldet. Avktionsskødet er udstedt den 25. oktober 1780 og tinglæst den 28. november s. å. Således kom fiskerirettigheden til Sneumgård.

Niels Rasmussen Øllgård døde 1783, og året efter giftede hans enke sig med Hak Kampmann. Denne fik den 10. juli 1792 rentekammerets tilladelse til at afhænde alt bøndergodset, og den 27. september samme år solgte han ved offentlig avktion blandt andet alt bøndergodset i Darum sogn; men han forbeholdt sig udtrykkelig i avktionsvilkårene *alt fiskeri i åen*. Når bøndergodset i Sneum sogn er bleven solgt, véd man ikke, men den 15. maj 1793 er der holdt et møde i Tømmerby skole af landvæsenskommissionen for at fremme udskiftningen, og på forretningen findes bemærket, at hr. Kampmann reserverer sig fremdeles sin rettighed til vaddræt og fri adgang dertil ved de udskiftede enge som hidtil, og som blev af *vedkommende lodsejere tilstået*.

Alligevel fik Kampmann en proces med mændene i Lille Darum, som gav sig til at fiske; men de tabte processen. Siden førte Kampmann en lang proces med fire bønder i Opsneum og fire bønder i Tømmer-

by, som havde slået ålegårde i åen. Den 3. maj 1798 stævnedes han dem for forligskommissionen, hvor de gik ind på at ophøre med fiskeriet; men de fortsatte alligevel. Så førte han sagen for retten den 23. oktober 1798. Dommen faldt den 10. december 1799 og lød på, at de otte sagsøgte gårdejere, *forhen fæstere* under Sneumgård: Peder Hansen, Frands Larsen, Kristen Larsen og Niels Olesen af Opsneum samt Ingvar Hansen, Jens Olesen, Jens Knude og Hans Kristensen af Tømmerby er pligtige at holde deres med Kampmann indgaaede kontrakter, optage de slagne ålegårde, ikke mere udsætte dem eller andre i deres sted i denne å eller på anden måde lægge Kampmann hindringer i vejen. For deres selvrådige forhold idømmes de i bøde én for alle og alle for én 60 rigsdaler til lige deling efter loven mellem kongen og sagsøgeren, samt 20 rigsdaler i sagsomkostninger.

Niels Øllgård Kampmann fik Sneumgård efter sin fader, Hak Kampmann. Hans skøde er dateret den 7. august 1810. Deri angives laksgården til 3 tønder hartkorn, noget bøndergods i Darum, samt fiskeriet i Darumå, ialt med c. 9 tønder hartkorn. Han døde allerede 1822.¹ Hans enke sad i nogle år med den samlede gård; men i året 1829 blev der solgt fire parceller; i avktionsvilkårene reserveres ingen fiskerettighed. Derimod bliver bøndergodset i Allerup solgt uden fiskeriet, så Sneumgårds ret til vaddræt må fremdeles respekteres. Især bortsolgte Niels Ø. Kampmanns enke en stor del af de tilliggende enge, så gårdens hartkorn sank fra 87 tønder til 23½ tønde. På én dag skal hun have solgt over 230 tønder land.

¹ Hans søn var den kendte provst Kampmann i Hjørring, hvis Søn igen er den bekendte arkitekt.

og hver tønde land kostede 60 rigsdaler kurant (192 kr.). Hidtil havde Sneumgård¹ været en studegård, hvor der holdtes 200 stude; men efter den tid måtte driften fuldstændig forandres.

1838 købte kammerråd Andreas Mussmann Sneumgård. Dens tilliggende var da 194 tønder land ager, 101 tønder land eng og 150 tønder land hede. Mussmann lod P. Pedersen og Hans Jepsen af Opsneum tiltale, fordi de havde slået ålegårde, hvorfor de blev dømt.

Mussmann solgte Sneumgård til Danielsen 1857, og denne solgte atter gården til H. Busk 1866. Da så Busk 1875 udstykkede gården, forbeholdt han sig endnu fiskeriretten. Busk solgte hovedparcellen til et konsortium, bestående af enkefru Hansen på Krosgård, møller H. C. Hansen i Spangsberg mølle, ingeniør Windfeld-Hansen og kaptajn Hansen på Sønderho. De antog den sidstes søn, H. P. Hansen, som bestyrer, og et par år senere købte han gården; men konsortiet forbeholdt sig Darum kongetiende, der senere er solgt til hartkornsejerne i Darum sogn.

H. P. Hansen nedrev den gamle hovedbygning og flyttede den nuværende nogle alen ind imod avlsbygningerne; men en stor del af den gamle hovedbygning blev benyttet til opførelsen af den ny. I H. P. Hansens tid er der opført en gangbro over åen for kirkegængere, der ved århundredskiftet blev omdannet til en kørebro.

Landinspektør G. Styrup i Ribe, som i nogle år var ejer af Kærgårds fiskeriret i Darumå, solgte den i

¹ Sneumgård var den største studegård i Sydvestjylland. Af andre studegårde på den kant af landet kan især nævnes Bramminge og Øllufgård.

året 1887 til gårdejer Jes P. Jensen i Lille Darum med tilliggende grund c. 2 skæpper land for 660 kr. Af dette fiskeri, hvorpå de førnævnte 6 skæpper hartkorn hviler, svares en årlig afgift på Ribe amtstue af 7 kr. 20 øre.

Af nyere stridigheder om fiskeriet i Sneumå skal anføres, at et selskab af Vardensere i året 1886 forsøgte at spærre åens udløb med ruser og radgarn, og et andet selskab fra Varde plantede i 1887 ruse ved ruse på en strækning af 3000 alen i åens løb gennem vaderne. Fiskeriloven af 5. april 1888, der traadte i kraft den 1. januar 1889, satte en stopper for dette spærringssystem.

Fiskeriretten i Sneumå har altså fra ældgammel tid været beskattet og er det fremdeles. Den er købt og solgt, forbeholdt og overdraget og er vunden både ved underret og højesteret. Oprindelig tilhørte retten Sneum præstegård, Sneumgård og præsten i Darum.¹ Når det senere er indrømmet lodsejerne at drive fiskeri ud for deres grund, så er det en særlig imødekommethed fra ejerne af Sneumgårds og Endrupholms side; men disse ejere har den så ofte reserverede ret til at drage våd i åen, og det kan i fremtiden have betydning for et rationelt ferskvandsfiskeri, der særlig tager sigte på laksarten: laksen, bækørreden eller forellen. Ved våddragning kan fiskeriets proletarer: skallen, aborren og gedden, holdes i ave. De fortærrer ikke alene laksynglen, men og den føde, laksfiskene skal leve af.²

¹ Præsten i Darum får endnu et lille årligt vederlag af en mand i Darum for præstegårdens gamle ret til skydegarnssæt i åen.

² Ved de store stormfloder, 9—10 januar 1852, 3—4 december 1909 og 5—6 november 1911 blev de sydvestjydske åer i deres

Under Sneumgårds hovedgårdstakst hørte ved slutningen af det syttende århundrede Spøtrupgård; men den synes at have været udforpagtet til Kåren Hansdatter. På samme tid har hele det nuværende Sneum sogns bøndergods på en ubetydelighed nær hørt under Sneumgård¹, og desuden har den haft strøgods i Skads, Bramminge, Darum og flere sogne. Det bøndergods i Sneum sogn, der ikke har hørt under Sneumgård, har været lagt ind under præstegården i Allerup eller under Sneum kirke. Kirkens enge udgjorde tilsammen 5 tønder hartkorn.

Til Sneum sogn hører også Endrup-Posthus, en gammel privilegeret landevejskro ved Ribe—Varde landevej lidt nord for Sneumbro. Den har faaet sit navn deraf, at man fra hovedgården Endrupholm afhentede postsagerne her.

I året 1652 blev postgangen ordnet mellem Ribe og Ringkøbing således, at man fra Ribe førte posten til Gredstedbro, derfra til Tømmerby, hvor postvæsenet ejede en gård, derfra ad Bryndum², Varde og Tarm til Ringkøbing. Der endte den vestjydske postrute. Hvem der lå uden for denne rute, måtte selv afhente sin post, således at Lemvig og Holstebro måtte hente den i Ringkøbing. Selvfølgelig måtte man på Endrupholm afhente den i Endrup-Posthus, dens nærmeste

nederste løb fuldstændig rensat for skaller, gedder og aborrer. Det er udelukkende ferskvandsfisk, og de dræbes i det stærkt saltholdige vand. Alle 3 gange har man kunnet opsamle dem på de oversvømmede marker og enge i spandevs. I årene efter 1852 fandt et omfattende ørredfiskeri sted baade i Kongeåen og Sneumå.

¹ Den omstændighed forklarer maaske, at Tømmerby og Terperager blev lagt ind under Sneum sogn.

² Når postruten blev ført så langt mod vest som til Bryndum, har det vel nok været af hensyn til Fanø og Hjerting.

poststation. Indtil den vestjydske jærnbane blev åbnet, var Endrup-Posthus et meget besøgt krosted. Det var næsten lige meget, på hvilken tid man kom der, så var der fuldt af heste og vogne i kørestalden og gæster i skænkestuen. Fragtvogne og postvogne, handelsfolk og vejfarende bønder, alle måtte standse dér for at bede. Der var noget ejendommeligt ved de gamle landevejskroer, hvor døren næsten aldrig var lukket og lyset aldrig slukket.

Lad os tænke os tilbage til 1840erne. Hvad her skildres om landevejskroer i almindelighed, passer godt på Endrup-Posthus.

En mand kommer kørende ind i gæstestalden, staldkarlen lukker porten og anbringer sættekrybben for hestene — det gør han altid. Den kørende forlanger vand til hestene — der står altid to spande, fyldt med vand, til rede — og haler et par store stykker brød op af hakkelsesækken, som han giver karlen at fordele mellem hestene. Når det er fortæret, giver staldkarlen dem en tot hø i tilgift, som vederlag får han en søsling.¹ Medens hestene fortærer brødet, går manden ind i skænkestuen, hvor han forlanger en snaps og et glas øl. Det er atter en søsling, og han får en pibe tobak i tilgift, en kort samtale med krokonen, og så kører han videre.

Der kommer en ny vogn, den er måske kommen, forinden den forrige kørte bort — porten lukkes, og sættekrybben sættes for hestene som sædvanlig, et par tykke uldne dækkener bliver lagt på dem, hvis vejret er koldt og hestene varme. Her er hakkelse og havre, siger manden, jeg må bede en time. Så går han ind i den varme skænkestue, hvor han hænger

¹ En søsling = $3\frac{1}{8}$ øre.

det overflødige rejsetøj fra sig. Han fremtager et par stykker mad, indsvøbt i et tørklæde, og forlanger en kop kaffe, måske en lille kaffepuns. Han får en kop kaffe, måske en lille en i tilgift, eller han får en kaffepuns — han får ikke lov til at lave den selv til, det er krokonens prærogativ — hun måler i glas, og hun måler bestemt; den halve kop fyldt med kaffe, så et snapseglas fuldt af brændevin til 6 à 7 grader efter egnens lejlighed. Han får en lille tår kaffe til at skylle punsen ned med og en pibe tobak i tilgift. Timen er udløben, han betaler fortæringen, det er en lybskilling¹, og så går han ud til hestene. De er om-trent færdige, det vil sige, havren er fortæret, men der er nogle hakkelsestumper tilbage. Hovedstolen bliver lagt på, sættekrybben fjærnet, og staldkarlen får en lybskilling for sin ulejlighed. Det er jo rigtignok ikke overénsstemmende med nutidens fagforeningers pris-kurant; men han kan nu gerne have hugget sig et par søslinger, ja måske et par lybskillinger samtidig. Så meget er vist, at pladsen som staldkarl var stærkt efterspurgt, og i de større landevejskroer måtte staldkarlen afgive en større eller mindre andel af drikkepengene som vederlag for kost og husly. I mindre kroer måtte han udføre arbejde ved siden af for en mindre løn med tillæg af drikkepenge.

Der kommer atter en vogn. Det er mand og hustru med et par børn. De skal bede en time, ti de er på langrejse. Sættekrybben kommer frem, bliver fyldt med havre og hakkelse. Familien er kommen af vognen og retter sig. Det er just ikke nogen fornøjelse at tage ud på langrejse, selv om det er i sommertiden. Vognen er ikke nogen fjedervogn, den slags

¹ En lybskilling = $6\frac{2}{3}$ øre.

var kun lidt kendt dengang, langt mindre de lukkede vogne.¹ Rejsevognen er en ganske almindelig arbejds-vogn, lidt pænere malet, med åbne agestole. For at kvinder og ældre folk i det hele taget kunde komme af og på vognen igen, måtte man benytte sig af den såkaldte vogntrappe, som fandtes i enhver krostald; men ikke så sjældent førte man den med sig i vognen, og så for ikke at tage for megen plads var den delt i to stykker, der var forbundne med hængsler, så den kunde foldes sammen. Til at beskytte sig mod regn og kulde havde manden et slag, højst en kavaj, en slags overfrakke med vedhæftet slag. Til konens rådighed var stillet „vognkappen“, et uhyre stort slag af svært vadmel, så lang og vid, at hun var ude af stand til at bære den, og den var stor nok til at skjule både hende og børnene. — Familien går ind i skænkestuen. Konen fører med sig en teje (klubæske) eller halmkurv af den slags, man på den tid brugte til madvarer. Krokonen modtager dem venligt; hun ser, det er en pæn familie, åbner døren til stadsstuen og byder dem derind. Stuen er hyggelig, gulvet hvidskuret og sandstrøet. Der findes en stor gammeldags sofa, betrukken med hårdug, der magelig kan rumme tre personer. Der findes bord med fløje og stole med betræk, et poleret chatol osv. Den fremmede kone forlanger kaffe. Derpå kommer madkurven frem, og lidt efter, at måltidet er begyndt, kommer krokonen med kaffekedlen, med brunt sukker (kandis) i en skål — på den tid brugtes hvidt sukker (melis) kun på et højtidsbord — og med en bakke med tvebakker. Tve-

¹ Lukkede vogne brugtes kun af herskaber. De var temmelig tunge og klodsede, og da vejene var gennemgående dårlige, måtte de føres frem med firspand.

bakkerne var næsten det eneste kaffebrød, man på den tid kendte. Ribe tvebakker var i stort ry. Tvebakkerne er en opmærksomhed mod den fremmede kone fra krokonens side. Idet kaffekedlen bliver sat på bordet, bliver de fremmede anmodede om at forsyne sig. Kaffekedlen er en smuk poleret kobberkedel med flad bund, taget lige af ilden; den bliver sat på et træunderlag, i regelen et slags stativ, for ikke at sværte dugen eller bordet; ti kaffen er lavet i den samme kedel. — dengang kendte man ikke til at tragte kaffen. Flødeskålen er en vældig stor spølkumme, der magelig rummer en pot. Fløden bliver tagen med en flødeske, der forresten ikke altid er ægte sølv; men fløden er ægte og uforfalsket. Når kaffen er drukken, kommer krokonen tilbage. Hun sætter sig rolig hen for at spørge eller fortælle nyt. De gamle krokoner var i regelen beskedne¹ i god forstand og ret forstået, men aldrig påtrængende. Der lå dengang ingen blade i kroerne til behagelig afbenyttelse for gæsterne.² Der fandtes ikke andre blade på landet end stiftstidenderne, der udkom to gange ugentlig i et format som to skrivebogsblade. Nyhederne, som overhovedet slet ikke var nyheder i nutidens forstand, gik ligesom de islandske sagaer fra mund til mund. — Men timen er udløben. Manden betaler for kaffen, det er tre, højst fire lybskilling, og så kører den pæne familie videre.³

¹ Sammenlign en „beskedens dreng“ ∴: en dreng, som kan give god besked, klare for sig i beskedenhed.

² Bladene var dengang heller ikke fyldt med sladder. Det er betegnende, at henrettelsen af mand og hustru på Skads herreds gamle tingsted først på året 1806 ikke omtales i Ribe stiftstidende eller nogen af de andre tre jyske stiftstidender.

³ Jeg har kendt en familie, der hvert år ved skærsommertid

Der kommer en rytter. Han er handelsmand, heste- eller studehandler. Man ser det deraf, at han har sin „mantelsæk“ spændt bag på sadlen.¹ Han stiger af hesten, spænder mantelsækken løs; deri har han sine penge, måske ikke så lidt ud over hans egen formue. Den tager han med sig, forlanger et halvt fjerdingkar havre til sin hest, som bliver trukket ind i et lunt rum ved siden af kørestalden, sadelgjorden bliver spændt løs; den kan snære hesten nok under riddet. Derpå tager staldkarlen sit halvfjerdingkarmål, går op på loftet og fylder det med havre, går så ned i køkkenet for at forevise det for krokonen; ti hun vil ikke alene sikre sig, at hendes gæst får, hvad han kan tilkomme, men hun tager selv imod betaling derfor, som er to og en halv lybskilling. Efter at rytteren ligeledes har sikret sig, at hesten har fået det forlangte mål havre, blandet sammen med et passende mål af fint skåren rughalm-hakkelse, går han med sin mantelsæk ind i skænkestuen. Han forlanger smørrebrød og bliver vist ind i stadsstuen; maden kommer på bordet. Der er to à tre rundtenommer, hver delt i to halve, af godt hjemmebagt rugbrød — det er ikke altid, at krokonen har sigtebrød — lad os sige en femtedel tomme tyk med rigeligt pålæg. Uden øl og snaps er det to, med do. to og en halv, eller med kaffe tre lybskilling. Da han er færdig, spørger han ud, om den eller den har været her, hvornår, og hvornår han ventes tilbage

kørte fra deres hjem i Ribeejnen til konens barndomshjem i Flensborgegnen, 12 mil frem og 12 mil tilbage, og jeg er vis på, at de gjorde en saadan rejse for et par kroner.

¹ Mantel betyder kappe. Mantelsækken en slags vadsæk, der spændt på mantelpuden bag sadlen kunde skjules af kappen eller mantelen.

osv. Han tager sin mantelsæk, går ud i kørestalden, lader hesten trække frem, strammer sadelgjorden, spænder selv mantelsækken bag på sadlen, ofrer sin lybskilling til staldkarlen, stiger til hest og rider videre.

Det er hen på eftermiddagen; der kommer en flok stude, der kommer én til, nok én, der kan komme ti og flere endda. Man véd det måske i forvejen, og man véd det måske slet ikke. Imidlertid må man i kroen være forberedt. Der er tra 40 til 60 stude i hver flok, sjældnen under, men aldrig over. Med hver flok følger mindst to, højst tre drivere. Både folk og fæ skal have fuld forplejning i kroen. Der kan være flere hundrede stude. De kan ikke komme i hus. Hvorledes vejret end er, må de lejres i marken, ja helt ud i heden. Hver stud skal have et knippe hø, og hvert knippe skal veje et lispund eller 16 pund; men knipperne er bunden på slump; det er slet ikke sagt, at vægten passer. Hele kroens mandskab må nu i arbejde med at bringe høet ud. Når det er besørget, skiftes driverne til at gå hjem for at spise deres aftensmad eller middagsmad, om man vil kalde det så, som består i almindelig god bondekost. Et godt saltkar var en nødvendighed på den tid i ethvert hjem¹, ikke mindst i en landsbykro på et godt strøg. Når det sidste hold havde faaet sin middagsmad, gik det til ro for at sove den første del af natten, medens det

¹ En lille recept på nedslagtningen i en bondegård, hvor husstanden bestod af mand og hustru, 5 børn, 2 karle og 2 piger, altså 11 personer til stadighed og en daglejer til visse tider, samt håndværksfolk ved lejlighed: 1 fed ko til 24 à 25 lispund kød, 4 beder til 16 à 18 lispund kød og et fedt svin til mindst 20 lispund flæsk. Til slagteren kom landboere så at sige aldrig. Fersk kød nødes kun i slagtetiden, eller når man slagtede et lam, en kalv, et par høns eller ænder.

første hold vågede ved studene. Ved midnatstid skiftedes der. Var vejret tørt, selv om det var koldt, var det let nok at passe studene om natten; ti når de først var bleven mætte, lagde de sig til hvile, trætte som de var, tæt sammenpakkede for at holde varmen og rejste sig først hen i morgendæmringen for at opsamle resterne af høet eller æde af lyngen og tuerne. Var vejret vådt og koldt, lagde de sig ikke til hvile, men strejfede omkring, plagede af kulden. I mørke nætter var det vanskeligt at holde flokkene samlede; de blandede sig let imellem hverandre, så det i morgenstunden ikke sjældent kostede megen ulejlighed at få dem skilt ud fra hverandre.

I ondt vejr havde man megen ulejlighed i kroerne med at beskytte disse stakkels mennesker mod nattekulden. Som oftest var de slet klædte og manglede i regelen overtøj. Man havde derfor i landevejskroerne ved drivvejene et helt oplag af gamle dækkener, tæpper, sejl og deslige til drivernes rådighed. Til alle disse mennesker hørte der en betydelig sengeplads, og det var ikke altid, den kunde skaffes til veje, men så måtte de tage til takke med høstænget. Der var imidlertid altid nogle, der foretrak høstænget eller en varm bås i kostalden for sengen. Det var sådanne, som vidste med sig selv, at deres renlighed ikke stod på højde med samfundets krav.¹

¹ Der fandtes i enhver ordentlig landevejskro — og her er kun tale om de ordentlige — et større værelse med opredte dobbeltsenge til afbenyttelse for drivere, bosser og den slags folk. Medens det var stuepigens sag at holde de egentlige gæsteværelser i orden, var det bryggerspigens sag at holde orden på drivernes og bossernes værelse. Forinden de om morgenen forlod kroen, var det hendes sag at undersøge, om sengene var forurenede eller ikke. Dette lod sig gøre for lusenes vedkommende, for fnat

I morgenstunden fortærede driverne deres davre ligeledes i to hold; det var i regelen mælkegrød eller ølgrød med smørrebrød. Men det var ikke nok; ti de skulde forsynes med mad for hele dagen. Fra morgenstunden måtte pigerne gå i lag med at smøre mad og fylde øl og brændevin på flasker til hver især. Der var visse dage om ugen i forårs- og efterårsmånederne, når studedrifterne gik til det sydlige marked, at der tidlig og sent kunde være fuldt op at bestille i landevejskroerne, der lå ved de gamle studeveje.

En rejsende håndværkssvend kunde forlange natlogi, og taksten var en lybskilling, eller to, når han brugte håndklæde.¹ Fortæring medbragte han selv fra den forrige dags „fægtning“ med undtagelse af den nødvendige „halve pægl“.² Selvfølgelig kunde enhver af den kategori forlange natlogi, når han havde sine papirer i orden; men dem forlangte krokonen til opbevaring natten over. Det var ikke alene hendes ret, men også hendes pligt. Disse papirer udleverede hun først, når vedkommende næste morgen havde betalt, hvad han skyldte, og undersøgelsen havde vist, at han ikke havde forurennet sengen. Var der noget i vejen, kunde han afleveres til politiet, hvis man da

tet var det vanskeligere, undtagen for så vidt, at dette i regelen var ledsaget af kure. Da der for en betaling af en til 2 lybskilling pr. nat jo umuligt kunde skiftes lagener for hver nat, saa gav dri- vernes og bossernes værelse anledning til megen ærgrelse for en proper og ærekær krokone, der værnede om kroens anseelse: ti at synderen blev funden, fik sin velfortjente overhaling og måtte betale den nødvendige renselsesproces, var ikke altid fyldestgørende.

¹ I regelen vaskede han sig ved vandtruget og tørrede sig med vesteryggen.

² Det største mål af spiritus, man havde lov til at udlevere i en privilegeret kro.

ikke foretrak den hurtige retsforfølgning, og det gjorde man i regelen: at skælde ham huden fuld og lade ham løbe sin vej.

Naturligvis måtte der også i en landevejskro holdes et eller flere gæsteværelser for mere celebre gæster, som vilde overnatte. Betalingen for sådant logi regnede man efter stand, stilling og formue som også efter de fordringer, der blev stillet. En bekendt greve, der for et halvt hundrede år siden gæstede Foldingbro, måtte i gamle Chr. Lunds gæstgiveri betale for varmt vand til en toddy plus „de ubehageligheder, han afleverede“ — en specie, og så lod Lund ham endda vide, at det var efter den billigste takst, han havde.

Der er stor sandsynlighed for, at Endrup-Posthus's privilegium skriver sig fra den tid, da den førnævnte postrute blev oprettet, og at herskabet på det gamle herresæde Endrupholm har udvirket, at privilegiet er givet til én af dets egne fæstegårde, som lå herresædet nærmest, for således at skaffe sig et bekvemt brev-samlingssted, der så har fået det pompøse navn af „Posthus“. Da postvejen derfra gik over Bryndum, fjernede den sig således mere og mere fra Endrupholm.

Forbindelsen med det lige over for hovedbyen Allerup på den anden side af åen liggende Darum har lige til det nittende århundredes slutning måttet foregå ved færge, en lille, tit skrøbelig båd, der kunde overføre fodgængere, og som på grund af åens dybde blev roet ved hjælp af årer, medens man ellers på de vestjydske åer har kunnet støge sig frem. Færgeriet i Allerup var henlagt til et bolssted, matr. nr. 23, der

lå færgestedet nærmest. Fra Darum til Allerup var færgefarten langt vanskeligere, idet færgemanden her boede i det en tredjedel mil fra færgestedet beliggende Darum-Nørregrandelag. Af den grund, at der ingen beboere fandtes i umiddelbar nærhed af færgestedet, har man været nødt til at dele færgefarten på samme sted på to hænder, hvorimod den sædvanlig er samlet på én hånd. En mærkelighed var det også, at færgepengene fra Darum side var dobbelt så høje som fra Allerup side.¹ At færgemanden ikke måtte hente vejfarende fra den modsatte side, er en selvfølge. Ved færgestedet fandtes især ved lavvande høje lerede brinker på begge sider af åen, men ikke spor af noget, der kunde kaldes landingsbro. På den slibrige skrænt var man udsat for at glide, færgebåden var tit halvfylt af vand og måtte øses, især den på Darum siden var dygtig snavset. Det var ikke så underligt, at folk nærrede en vis rædsel for denne overfart. Sneumå fryser let til om vinteren, da dybden er så stor og strømmen så svag, og så kunde man spare færgepengene ved at gå over isen. Men isen kunde hæve og sænke sig ved tidevandet, så man havde en fornemmelse af, at isen dannede en flydebro. Om dagen gik det an, da kunde man se sig for; men om natten sparede man i regelen ikke færgepengene og vovede sig ikke uden sikker ledsager ud på isen, men tog helst færgemanden med. At færgemanden i Darum tit kunde være vranten, når han i ondt vejr blev jaget op af sengen midt om natten for at ledsage et enligt men-

¹ Fra Darum oprindelig 2 lybskilling, senere 12 skilling rigsmønt, senest 25 øre, om natten 28 øre. Fra Allerup oprindelig 1 lybskilling, senere 6 skilling rigsmønt, senest 12 øre, om natten 14 øre.

neske over isen, gå to tredjedel mil for en betaling af to lybskilling, kan man i grunden ikke undre sig over.

Sneumå er nu ved dens udløb i havet bleven stoppet med sand, men i sin tid har den været meget sejlbare. Ved året 1830 sejlede skibene endnu lige op til Sneum kirke; og vist er det, at Tømmerby i gamle dage har været en ladeplads, særlig for udskibning af tømmer, hvad navnet jo også tyder på. Hvorfra dette tømmer så er kommet, ja det er en sag for sig. Dr. O. Nielsen peger på Darum skov, hvis ødelæggelse efter hans mening ikke ligger så langt tilbage i tiden. Han peger også på Skøgum skov, hvis tilværelse han andetsteds betvivler. Efter Danckwerth¹ skal der omkring ved Fanø og Manø have ligget en skov af dette navn, som han mener er gået under ved stormfloden 1634. Hans samtidige, kartografen Meier, påpeger også stedet. Præsten Knud Lang i Vilslev omtaler i sin indberetning til „Danske Atlas“ Skøgum skov som gået til grunde i en af de store stormfloder. Dr. O. Nielsen omtaler Knud Langs indberetning, men stiller sig tvivlende, når denne vil udlede navnet Skøgum af skov.

I Tømmerby holdtes ved midten af forrige århundrede et marked hver vinter ved fastelavnstid med „hvad bonden behøver til sin avlings drift“, som det hed i de gamle almanakkers markedsfortegnelser. Meningen med markedet var vel nok den, at bonden her på den skovløse egn kunde forsyne sig med skovvarer som plove, harver, skovle, spader, vogntøj, tøjrepæle, kort sagt, med trævarer. For så vidt svarede planen udmærket til byens gamle tradition. Men af

¹ Landesbeschreibung der herzogth. Schw. Holst. 1652.

sådanne ting kom der så godt som intet. Af folk kom der nok, men mest ungdom. Markedet udartede til svir og sværm. Der var ikke en gård, næppe nok et hus, hvor der ikke var dans og drikkelag. Det gik så vidt, at man har eksempler på, at tjenestefolk betingede sig ret til at komme til Tømmerby marked. Det var noget, husbonderne nødig gik ind på, da slagsmål og meget andet af den slags gik stærkt i svang; men tjenestefolkene var enige om at holde fast derpå, selv de sædeligste og ædrueligste. Politiet holdt sig i passende afstand uden for skudvidde og lod øllet og blodet flyde. Endelig måtte øvrigheden tage sig sammen og fik omsider udvirket, at Tømmerby marked blev ophævet.¹ Mod slutningen af århundredet fik man oprettet et marked ved Sneumbro, eller som det officielt blev nævnet „ved Ålbæk mølle“. Det blev et meget godt besøgt kvægmarked, som endelig til største forbavselse for egnens beboere blev henlagt til Bramminge stationsby af grunde, som kun de vise guder kan gøre rede for.

Terpager var ved året 1578 en énlige gård, som befalingsmanden på Riberhus, Erik Lykke, på den tid fik udlagt i mageskifte, og hørte da til Bramminge sogn. Han fik den udlagt som adelig hovedgård, så den blev tiendefri, hvorfor fæsteren af Sneum kongetiende fik nedsættelse i sin afgift i året 1593. Ved mageskifte af 1579 fik Erik Lykke 3 gårde i Store Darum, 1 gård i Lille Darum og 1 gård i Terpager, som han

¹ I Holsted holdtes ved nytårstid et marked med trævarer, der kaldtes „Drikting“. Dette „Drikting“ blev i året 1819 flyttet til Endrupholm, da tingstedet var flyttet til Lille Endrup. Det må være dette marked, der så senere er flyttet til Tømmerby, men af hvilken grund kan ikke indses. Her beholdt det karakteren.

lagde ind under Terpager. Det er tvivlsomt, om Terpager har været adelig hovedgård længere end i Erik Lykkes levetid. I indberetning til Ole Worm af 1638 meddeler præsten i Sneum, at på den østre side af Sneum kirke, lidt østen for gården Terpager, ligger der en høj, som kaldes „Deggerhøj“, og at de gamle siger, at én ved navn „Anker Gammelhest“ skal være begravet der, som da levede i Terpager, i hvilken (gården eller højen?) da siges at have været spøgeri. — Samtidig indberetter præsten i Bramminge, at sydøst for Tømmerby ligger en ypperlig stor gård, som kaldes Terpager, der tilforn har været en herregård og nu bebos af bønder. Derhos ligger to høje, den første nordøst for gården, kaldet „Deggerhøj“¹, udi hvilken siges en gammel broder ved navn „Anker Gammelhest“ med sin hustru „Bolde“ at være begravet, og der fortælles, at nogle skal engang have taget sig for at ransage udi samme høj efter bytte, og imidlertid syntes dem en lam ged og to haner at drage et hølæs, og der én siger: „Se, se, der kommer en lam ged og to kokke for et hølæs“, bliver byttet dem forvildet.²

Fra Terpager stammer den ripensiske slægt, der tog navn efter gården.

I den del af Sneum sogn, der ligger på højre side af Sneumå, fandtes kun 10 gårde foruden herregården ved matrikuleringen 1683; men det vil sige helgårde, så der kan godt have været flere familier. Deraf fand-

¹ „Deggerhøj“ eller „Digrhøj“ ligger tæt ved det sted, hvor jærnbanelen skærer den gamle præstevej fra Darum. Et hus bærer endnu navnet „Deggerhus“, ligesom også Deggernavnet betegner nogle agre i nærheden af Sneumå.

² Se dr. O. Nielsen: Hist. efterretn. om Skadst herred.

tes 5 i Opsneum, 1 på Spøtrup og 4 i Allerup, hvoraf den ene lå øde. Opsneum havde da 18 tønder hartkorn, Allerup 56 tønder, med præstegården 66 tønder, og kirkens enge udgjorde 5 tønder hartkorn. Hele sognet har altså dengang haft 176 tønder hartkorn.

Sneum kirke ligger tæt ude ved åen på højre bred. Den er opført dels af tufsten, dels af granit, og synes således at stamme fra en overgangstid i kirkebygningskunsten. Den har hvælvinger. På prædikestolen findes der fire evangelister, udskårne med deres navne under; men på den ene er evangelistens navn fjernet og præstens, „hr. Klaus Barfod 1604“, er sat i stedet. Det er jo muligt, at han kan have skænket prædikestolen til kirken; måske én af hans eftermænd så har savnet hans navn og har ikke kunnet finde anden plads end ved at fjerne evangelistens. På kirkeklokken findes årstallet 1414 og en plattysk indskrift. Over hr. Venzel Galthen findes et epitafium med indskrift:

„Hans minde skal aldrig forgå,
sålænge Guds ord lyder i denne kirke.“

Den 6. juni 1696 solgte kongen kirken til Joakim Schack på Sneumgård.¹

Af sognepræster kender vi:

Før reformationen:

1. Hr. *Peder Hartson*, død 1361.
2. Hr. *Esger*, død 1410.
3. Hr. *Niels*, som i året 1471 var medlem af præstegildet i Ribe.

¹ Sognepræsten oppebærer den hele kongetiende af Allerup og Opsneum og den halve kongetiende af Tømmerby og Terpager.

Efter reformationen:

1. Hr. *Knud Hansen*, der i 1584 underskrev Kristjanden fjerdes hyldingsakt.
2. Hr. *Klavs Lavridsen Barfod*¹ må allerede 1593 være ordineret som formandens kapellan. Han døde 1641, og hans søn,
3. Hr. *Knud Klavsen Barfod*, der i nogle år havde været faderens kapellan, blev hans eftermand. Samme Knud K. Barfod har i sin embedstid gennemgået ikke så lidt af det, som ondt er. I året 1649 lader han optage tingsvidne over et fælt spøgeri, hvormed Allerup præstegård i årene 1634—37 „har været med beladen“. Både han selv, hans hustru og børn og andre, som hans hus besøgte, har været anfægtet af dette „gespenst“. Han har lidt stor skade både på formue, gods, bøger og breve, noget er kastet i ilden og brændt, andet er på anden måde bleven ødelagt. — Under svenskekrigen led han også meget. Også i den anledning fører hans tingsvidne. Især har polakkerne været hårde imod ham², har frataget ham alt, de har jaget ham og hans moderløse børn fra hus og hjem, så han barfodet har måttet løbe mellem sine kirker. Hans eftermand blev
4. Hr. *Søren Olesen Dall*, kaldet 1671. Han fra-trådte embedet 1684 og døde 1691.
5. Hr. *Jakob Nielsen Bonnum* blev kaldet 1684 til Hr. Dalls eftermand. 1686 blev han trolovet med formandens 14årige datter og ægtede hende 1688.

¹ Han var af adelig slægt, fra Sædding i N. Nebel sogn; fra ham nedstammer bl. a. historieskriveren Fr. Barfod. (Red. anm.)

² De skulde forresten have været vore venner; ti de var kommen herind for at hjælpe os mod „arvefjenden“, svenskerne.

Hun døde i april 1690, næppe nok 18 år gammel, og samme år ægtede han sin anden hustru, men så døde han 1692.

6. Hr. *Casten Christoffersen Ål* var Bonnnums næstsøskendebarn; han blev kaldet i april 1692, og året efter ægtede han formandens enke. Hr. Casten var en søn af Casper Christoffer Castensen, borgmester i Ribe, og en broder til magister Maturin Castensen i Jerne. Hr. Casten druknede den 13. oktober 1704 på overfarten til Sønderho, idet båden blev ramt af en kastevind.
7. Magister *Jakob Hansen* fik kongelig bekræftelse på Elisabeth Rosenkrands's kaldsbrev af 27. oktober 1704. Han var den første præst her i kaldet, der ikke blev kaldet af kongen. Tre år efter blev han forflyttet til Århus stift.
8. Hr. *Venzel Galthen* blev kaldet til embedet i marts 1707. Hans langvarige proces om fiskeriet er allerede omtalt. Han døde i juli 1736 og stiftede et legat på 100 rigsdaler. Han havde været gift med Vibeke, en datter af magister Peder Terpager i Ribe. Hun overlevede ham, men Ægteskabet var barnløst.
9. Hr. *Hans Sidelmann* var født i København. Han blev af general Numsen kaldet til præst og fik kongelig stadfæstelse derpå i avgust 1736; men 1767 blev han kaldet til præst i Kolding. Da magister Maturin Castensen i Jerne i året 1747 døde, blev Sidelmann medlem af den skiftekommission, der behandlede dødsboet. Hans søn
10. Hr. *Lave Sidelmann* fik embedet efter ham. Han fratrådte imidlertid embedet 1805 til fordel for sin søn

11. Hr. *Hans Sidelmann*. Da denne allerede døde 1807, lod faderen
12. Hr. *Løve Sidelmann* sig atter kalde til embedet og beklædte det til sin død 1812.
13. Hr. *Niels Bagger Nissen* var født i Ribe, hvor hans fader var organist. Han blev kaldet hertil i august 1813 og var da 49 år gammel. Han døde i marts 1830. To døtre af ham levede i Allerup i mange år i trange kår. I hans tid indtraf stormfloden 1825, og da stod vandet 10 tommer højt i stuerne.
14. Hr. *Hans Henrik Matzen* var født i Ribe, hvor hans fader var farver. Han blev kaldet hertil den 4. juni 1830, men blev i 1836 forflyttet til Hygum i Tørninglen provsti, hvor han døde som provst 1854.
15. Hr. *Lars Jakob Nørager Højberg* var født i Frørup ved Nyborg, hvor hans fader var præst. Dagen efter, at han var kommen hertil, den 4. november 1836, blev han ramt af et apoplektisk tilfælde og døde pludselig. Den 28. april 1837 fulgte hans hustru, Karoline Vilhelmine, datter af distriktslæge Wendelboe i Sorø, ham med sorg i graven.
16. Hr. *Johan Peter Koch* var en præstesøn fra Døstrup, hvor samme slægt skal have afgivet præster lige siden reformationen. 1824 tog han i tredive års alderen teologisk embedseksamen og blev samme år kaldet som sognepræst til Nykirke og Fåborg. Den 8. december ægtede han Nikoline Marie Hjort, en datter af den afdøde biskop i Ribe. Hun døde 1838 og efterlod ham otte børn, fem døtre og tre sønner. Den 21. februar 1837 blev

han kaldet til Sneum og Tjæreborg, hvor han sad som præst, indtil han i 1850 blev forflyttet til Viborg stift.

17. Hr. *Jørgen Ploug Sparrevohn* blev kaldet hertil den 18. september 1850. Han var født på Pilegård på Fyn den 21. april 1807 og var en søn af kammerråd Jens Sparrevohn. Han tog sin afsked den 27. januar 1873 og døde i Allerup den 29. juni 1890, hvor han boede lige til sin død.
18. Hr. *Markus Anton Siegumfeldt* blev kaldet til Sneum og Tjæreborg den 25. juli 1873. Han havde gjort felttoget med i treårskrigen 1848—50. Han ombyggede præstegården, der var så forfalden, at en udbedring af de gamle bygninger ansås for at blive alt for bekostelig. Der blev bevilget ham et lån på 15,000 kroner. Men det slog ikke så nær til. Han måtte selv lægge over 1000 kr. til, uagtet han påtog sig opførelsen, gav håndværkerne kosten og udførte kørslerne. Han blev forflyttet den 25. juli 1879 til Hasle i Århus stift.
19. Hr. *Christian August Obelitz* blev kaldet hertil den 25. september 1879, han blev provst for Skads med flere herreders provsti den 6. maj 1886. Den 29. juni 1888 blev han forflyttet til Varde.
20. Den nuværende sognepræst *Niels Sørensen Nielsen* blev kaldet til embedet d. 28. september 1888. 1894 fik han tilladelse til at bortsælge en del af præstegårdens eng, så det samlede hartkorn gik ned fra $8\frac{1}{8}$ tønne til $6\frac{1}{8}$ tønne. Det var i Esbjergs spekulationstid, og engen blev betalt med 1200 kr. pr. tønne land, en pris, som er mindst halvanden gang så høj som både før og siden.

Skolevæsenet i Sneum sogn er vanskeligt at oprede. I første halvdel af det nittende århundrede fandtes sognets hovedskole i Tømmerby, og her boede kirkesangeren. Men det kan jo umuligt have været det gamle degneembede, da Tømmerby og Terpager et par hundrede år forud enten faktisk har tilhørt Bramminge sogn eller det i det mindste har været omstridt, til hvilket sogn de to byer hørte.¹ Heller ikke skal man søge det gamle degneembede i anneksognet Tjæreborg. Snarest har den gamle degnebolig ligget i Sneum by, men er så ligesom præstegården bleven opslugt af Sneumgård ved dens oprettelse som hovedgård. Ved 1850 fandtes således et fast lærerembede i Tømmerby, hvormed degneembedet var forbundet, én biskole i Allerup og en anden i Opsneum. Om sommeren måtte degnen skiftevis holde skole i hovedskolen og de to biskoler. Om vinteren antoges én vinterlærer, som skiftevis skulde undervise i de to biskoler. Ved året 1860 blev hovedskolen flyttet til Allerup, og så blev Tømmerby skole en biskole. Ved året 1880 blev der oprettet et fast lærerembede i Tømmerby og senere ligeledes et i Opsneum.

Under hovedgårdstaksten til Sneumgård og Spøtrup hørte ved matrikuleringen 1683 91 tønder hartkorn. Samtidig hørte alt bøndergods under Sneumgård: Opsneum, Allerup, Tømmerby og Terpager, altså hele det nuværende Sneum sogn. Sognets hele areal var

¹ I matriklerne af 1662 og 1683 er begge byer anført under Bramminge sogn. Et Brev fra biskop Iver Munk i Ribe giver Ingvardt Hansen i Terpager tilkende, at der skal betales tiende hvert andet år til præst og kirke i Bramminge af Terpager og Tømmerby. Brevet er udstedt Laurentiidag (10. august) 1517.

ved matrikuleringen 1842 ialt 3735 tønder land med 201 $\frac{1}{4}$ tønde hartkorn.

Sneum sogn er delt mellem to jurisdiktioner. Byerne Tømmerby og Terpager hørte i sin tid til Gørding herred; men i henhold til bekendtgørelse af 24. maj 1859, da samtidig det ny Ribe herred blev oprettet, blev disse to byer lagt ind under Skads herred, således, at hele sognet kom ind under samme jurisdiktion. Ifølge bekendtgørelse af 5. september 1898 er Tømmerby og Terpager atter bleven fraskilt Skads herred og fra 1. marts 1899 henlagt under Ribe herred.

II. Tjæreborg sogn

omfatter byerne Tjæreborg, Krogsgårdsmark, Tradsborg, Roborg, Tremgård, Klintholm og resterne af den gamle hovedgård Krogsgård. I henseende til jordens godhed kan Tjæreborg sogn knap måle sig med Sneum sogn, men har ligesom dette haft en betydelig mængde eng af god beskaffenhed.¹ Mod syd grænser Tjæreborg sogn til havet, mod vest gør et bækløb skel mellem dette og Jerne sogn, mod nord og øst har sognet ingen naturlige grænser. Uheldigvis er der af Tjæreborg sogns såvel som af Sneum sogns enge bortsolgt betydelige arealer, der således i økonomisk henseende er gået tabt for beboerne.

¹ Inde i Tjæreborgengen, syd for den østlige del af Tjæreborg by ligger en enklave, som hører under Jerne sogn, tilhørende beboerne i dette sogns forskellige byer. Sagnet går, at denne eng, „Udejereng“, skal være én skænket i faddergave, men fortæller os intet hverken om giveren eller barnet. Engen har et areal af c. 20 tønder land og er delt i omtrent lige så mange lodder.

Ved matrikuleringen 1683 havde sognet ialt 145 tønder hartkorn bøndergods foruden Krogsgård, der under hovedgårdstaksten havde 70 tønder. Af sognets bøndergods hørte noget over 100 tønder hartkorn under Krogsgård, c. 25 tønder under Sneumgård og 3 tønder under kronen, resten spredt. Hartkornet efter matrikul 1683 var således 213 tønder, men så er mølleskylden 2 tønder fraregnet.

Ved matrikul af 1842 har sognets hartkorn fået en formindskelse af 26 tønder, altså godt en skæppe på hver tønde hartkorn. Da hartkornet efter matrikul af 1683 blev lagt til grund for beregningen af gammel-skatten, har Tjæreborg sogn hørt til de hårdest beskattede sogne.

Krogsgård nævnes allerede 1430 som hovedgård. Fra midten af det femtende til hen i det syttende århundrede har den været i familien Munks besiddelse. Frederik Munk fik skøde på gården 1592. Han var den gang ejer af Oksvang, og 1610 var han ifærd med at oprette Sneumgård som hovedgård, hvilket før er omtalt. Frederik Munk må til en tid have været en rig mand, da han desuden har kunnet låne større pengesummer ud til sine slægtninge; men allerede ved året 1630, altså året efter freden i Lybæk, der afsluttede kampen med Wallensteins horder, måtte Frederik Munk „i gælds betaling“, som det hedder, afstå Sneumgård til sine kreditorer. Og Krogsgård måtte han ligeledes „i gælds betaling“ afstå til holsteneren Klavs Buchwald, som han skyldte 3420 rigsdaler. Det er heller ikke så underligt, om det er gået tilbage for Frederik Munk, da vi véd¹, at han under Wallensteins

¹ Se „Fra Ribe Amt“ 1910.

indfald led meget og efter den tid har stået som en fuldstændig ruineret mand.

Buchwald har kun haft gården i nogle få år; ti 1635 har den fået en ny ejer i holsteneren Godske Rathlou, der efterfølges af sønnen Jørgen Rathlou.

1644 er den kommen under en anden tysker, Venzel Rothkirch, som opbyggede Krogsgård, hvis hovedbygning var på to stokværk og havde to tårne. Borggården og en lille have var omgivet af grave. Venzel Rothkirch roses som en from og gudfrygtig mand og en tro undersåt. Hans søn, Hans, fik gården efter ham, men han døde ugift. Den tilfaldt så hans søster, Else, der er omtalt under Sneumgård. Hun giftede sig med major Fr. Sehested. Deres ægteskab blev barnløst, og efter Sehesteds 2. hustrus død blev gården solgt til justitsråd Jørg. Bruun, som var amtsforvalter i Ribe.

Det var i året 1733, at Jørgen Bruun købte gården. En søn af ham, Johan Ludvig, og en sønnesøn besad Krogsgård, indtil den sidste 1807 solgte den til jøden Hirsch Dessauer.

Jørgen Bruun døde 1759. Han indrettede en aaben begravelse i tårnet i Skads kirke for sig, sin hustru og flere af deres slægt. Kisterne henstod endnu 1857. Det er noget uforklarligt, hvorfor Jørgen Bruun indrettede sig en begravelse i Skads kirke; det var jo ikke hans sognekirke, og han var heller ikke ejer af Skads kirke eller dens tiender, der i året 1748 var købt af beboerne.¹ Han ejede desuden Tjæreborg kirketiende.

I Johan Ludvig Bruuns tid var hovedgårdstaksten den samme som ved matrikuleringen 1683 (70 tønder hartkorn), og bøndergodset 265 tønder hartkorn. I

¹ Se „Fra Ribe Amt“ 1906.

sine sidste år bortsolgte han godset og erhvervede kongelig bevilling af 11. januar 1792 til at udparcelere gården. Dette foregik ved auktion den 24. og 25. maj 1792.¹ Hans søn solgte så resterne af Krosgård til Dessauer.

Dessauer skal have varmet sine ovne ved de gamle dokumenter, hvorved Krosgårds udførlige historie gik tabt for efterslægten. I 10 år sad Dessauer ved gården, så var han færdig; men det var jo også i den økonomiske nedgangsperiode, der vel nok har slugt hans penge.

1817 solgte Dessauer til sin forpagter, Hans Kristensen, gården med mølle, Tjæreborg kirketiende, et værts- hus i Tjæreborg og Roborghus. Det kostede tilsam- men 18,500 rigsdaler. Jørgen Bruun havde allerede nedbrudt de to sidefløje af hovedbygningen, Hans Kristensen nedbrød selve hovedbygningen, så kun port- bygningen står tilbage af den gamle borg, som Venzel Rothkirch lod opføre. Hans søn, Niels Hansen², fik gården efter ham. En anden søn af Hans Kristensen fik Roborghus. Den nuværende ejerinde af Krosgård er enke efter Hans Kristensens sønnesøn³, den nuvæ- rende ejer af Roborghus er gift med Hans Kristensens sønne- datter.

¹ Til rest blev knap nok 8 tønder hartkorn.

² Hans Kristensen, tiendekommissær og ejer af Krosgaard, druknede i Sneumå den 11. januar 1832 og blev begravet på Tjæreborg kirkegård den 20. januar. I følge med en mand fra Darum, som hed Niels Thomsen, var han gået på isen over åen, hvor de begge er falden i en våge og druknede.

³ Hun solgte gården 1910 til sin broder gårdejer H. P. Slot i Allerup; men denne døde 1911. I stormen mellem 5. og 6. november 1911 løb vejrmøllen på Krosgård løbsk; det medførte selvantændelse, og møllen nedbrændte.

Ved udstykningen af 1792 gik således 62 tønder hartkorn bort fra hovedgården. På den bortsolgte agerjord rejstes flere gårde af mellemstørrelse, og disse spredte ejendomme betegnede man i folkemunde gennem flere slægtled med navnet „æ hovmark“. De vidtstrakte enge gik for en stor del over i udensogns beboeres eje. Det var især de engfattige byer i Jerne og Skads sogne, der benyttede sig af lejligheden til at skaffe sig noget af den hårdt savnede eng.

Tjæreborgs oprindelse går sikkert nok langt tilbage i tiden og skyldes vel nok en borg, hvorumkring byen har dannet sig. Dr. O. Nielsen peger på de mange stednavne, der ender på borg: Roborg, Krusborg, den sidste er en parcel fra Krogsgård og er måske nok bleven lagt på den gamle borgplads, der godt i gamle dage kan have heddet Krogsborg eller Krusborg; man lægge mærke til, at Krogsgård altid i folkemunde hedder „Krusgård“; og det turde måske nok være det oprindelige navn.

Da farvandene her omkring i gamle dage har været anderledes sejlbare, kan disse egne godt have været stærkt udsatte for sørøvere, hvilket har gjort det nødvendigt at anlægge befæstede borge for at modstå deres angreb. Det er jo muligt, at den ældste borg har ligget i Tjæreborg. Dr. O. Nielsen anfører efter tingbogen 1648, at Knud Nielsen på „Borgegård“ i Tjæreborg har lidt flodskade på sin udsæd, og mener, at her godt kan findes den gamle borgplads.

Roborg, eller, som den almindelig nævnes, „Roborghus“ er en privilegeret kro for søfartens skyld¹ og

¹ Lignende kroer for søfartens skyld fandtes ved Jandrupå og i „Ydre Bjerrum“ ved Ribe åmunding.

ligger tæt ude ved havet. Udenfor findes en ladeplads, også kaldet „lejested“, hvor der endnu ved midten af forrige århundrede fandtes ikke så lidt skibsfart, og på Roborg dreves dengang en ret betydelig handel især med tømmer og korn. Endvidere fandt en betydelig samfærdsel sted mellem Roborg og Sønderho, ja selv med så fjernt liggende steder som Rømø, List og Før.¹ Det var ganske vist kun småskibe, der fo'r på Roborg. På Sønderho, hvor man savnede brændsel, forsynede man sig i Roborg eller Darum med tørv fra den nærliggende Ravnsø mose, hvis tørv var almindelig kendt for deres godhed. At her ved Roborg i sin tid er drevet smugleri, kan det tyde paa, at her er bygget en toldbolig og ansat en toldkontrollør.

På Roborg skal den bekendte adelsmand Kaj Lykke en tid lang have holdt sig skjult. Han hørte til én af landets mægtigste adelsslægter, var rig, smuk, ærgerrig, men af temmelig løse sæder. I et brev til en af sine elskerinder² havde han udtrykt sig nedsættende om landets dronning. Sofie Amalie, Frederik den tredjes dronning. Denne stolte, ærgerrige og hadefulde kvinde fik det uheldsvangre brev opsnappet og svor Kaj Lykke en blodig hævn. Hun helmede ikke, før hun fik ham dømt fra ære, liv og gods; men forinden var han flyg-

¹ Egnen omkring Roborg har afgivet en betydelig arbejdskraft til Vesterhavssøerne, særlig til List og Før, hvis arbejdsdygtige mandlige befolkning jo mest lærdedes på søen. Mangen ung mand forblev herovre, giftede sig med indfødte og satte bo her. Denne indvandring skal være kendelig både på List og Vesterland-Før.

² En gift kone, ridefogden Peder Børtings hustru. Ridefogden havde fået sin afsked af Kaj Lykke, brevet var faldet i hans hænder, og det kan se ud til, at han for at hævne sig kan have overgivet brevet i hoffets hænder.

tet til udlandet, så man måtte nøjes med at fuldbyrde dødsdommen på hans billede på slotspladsen i København. I mange år flakkede den ulykkelige mand omkring i fremmede lande, fredløs og hjemløs. Hans landflygtighed blev først hævet 1685, efter at dronning Sofie Amalie var død. Imidlertid er der sandsynlighed for, at han kan være kommen tilbage, forinden dronningen er død, og at han så kan have valgt Roborg som skjulested, hvortil den egnede sig godt, afsides som den lå, med let adgang til at komme bort, dersom hans skjulested skulde blive opdaget. Det er jo også tænkeligt, at hans hustrus datter af første ægteskab, der var gift med hans gamle ven, generalløjtnant Johan Rantzau til Bramminge, kan have haft en finger med i spillet. Vist er det, at han opholdt sig på Bramminge, efter at hans laudflygtighed var bleven hævet, skønt Rantzau ikke boede der, og her døde han efter Darum kirkebog og blev bisat i åben begravelse i Bramminge kirke i en simpel fyrretræs kiste uden indskrift.¹ Denne var for en del år siden så medtagen af tidens tand, at man måtte nedlægge hans muldne ben i en ny kiste, som bønderne i Bramminge sogn bekostede af pietet mod den faldne storhed.²

Udskiftningen i Tjæreborg skal være foregået i året 1782. I den anledning skal der være opkommet en strid mellem justitsråd Johan L. Bruun på Krogsgård og Niels R. Øllgård på Sneumgård, og da den første

¹ På en køretur til Endrupholm væltede vognen med Kaj Lykke, hvorved han kom således til skade, at det voldte hans død.

² Kaj Lykke var i sine velmagtsdage anset som en stor bondeplager og havde næppe gjort sig fortjent til vestjyske bønders medfølelse.

ikke kunde sætte sin vilje igennem, spillede han den sidste det puds, at han lod sig udlægge et stykke af Tjæreborg hede, der lå op til Sneumgårds mark. byggede derpå elleve huse, som han befolkede med natmandsfolk for at trodse herremanden på Sneumgård. Disse huse kaldte han „Tradsborg“;¹ men i folkemunde hed de længe „Øllehus“.² For et par menneskealdre siden sporede man endnu natmandsblodet i Tradsborg, idet beboerne strejfede vidt omkring på tiggeri og var også almindelig mistænkte for tyveri. Én af dem gik under navnet „Skræf fra Tradsborg“ for hans skrigende kvindeagtige stemme og var én af de mest frygtede. Mødre brugte hans navn til at kyse deres børn med. „Tier du ikke, kommer Skræf fra Tradsborg“. En anden med nogle fæle, blodunderløbne øjne, og som blæste trompet for folks døre, var også meget ilde sét. Man vovede ikke at afvise disse tiggere af frygt for noget værre. Ikke sjældent førte de kvinder og børn med sig, og kvinderne var vel endda ikke mindst frygtede.

Hvornår hoveriet i Tjæreborg sogn er blevet afløst, kan ikke opklares; det er næppe sket på engang eller samtidig. 1729 blev der gjort fuldt hoveri til Sneumgård, og det er man vel nok blevet ved med, indtil godset efter 1783 blev bortsolgt. Fra Krosgård er det vel nok sket med et slag, ti selv om ikke alle fæstere på engang blev selvejere, så måtte hoveriet, efter at båndet til hovedgården var løst, være blevet en umulighed og afløst af arbejdspenge.

¹ O-lyden går i disse egne tit over til a-lyden: trods til trads, at trodse til at tradse — lopper til lapper.

² Elleve hedder i almuemålet ølle.

Tjæreborg er anneks sogn til Sneum; men det kan se ud til, at det i den katolske tid har haft sin egen præst; ti 1324 nævnes hos Grønlund en hr. Broder som præst til Tjæreborg.

Tjæreborg kirke er ligesom Sneum kirke opført delvis af tufsten og granit og stammer vel nok fra det trettende århundrede.¹ På altertavlen gives en fremstilling af nadverens indstiftelse i udskårne figurer; den menes at være skænket af Rothkirch, da den bærer hans og hans hustrus, Karen Reedtz's våben. I kirken findes Rothkirchs epitafium. Under koret findes en begravelse, som i året 1861 blev tilmuret, hvori henstår flere kister uden navn, deriblandt Rothkirchs og hans hustrus, som har tyske bibelsprog.

Tjæreborg kirke med dens tiender blev af kongen solgt den 6. juni 1696 til Joakim Schack til Sneumgård. Senere er den kommen til Krogsgård. Nu ejes den af beboerne.

Den ældste skole i Tjæreborg skal have ligget klods op ad kirkegårdsdiget og på dets østre side; men ingen nulevende kan mindes den. Senere fandtes skolen i den vestre ende af Tjæreborg by; man mener, den er lagt der af hensyn til beboerne på Krogsgårdsmark, der først ved året 1830 fik sin biskole med vinterlærer. Den ældste lærer i Tjæreborg, man ved af at sige, hed Bastian; men han er afgået ved året 1852. Efter ham kom Jensen, som kun havde én arm. Efter ham kom Leopold Bruun, kaldet 1857. I hans embedstid (1859) blev den nuværende hovedskole bygget. L. Bruun tog sin afsked 1893, men boede i Tjæreborg indtil 1900, da han flyttede over

¹ På midterpartiet af Tjæreborg kirkes nordside findes de samme murforsiringer, som er almindelige på tufstenskirkerne.

til Sjælland til sin ældste søn, hvor han døde 1904, men blev begravet på Tjæreborg kirkegård. L. Bruun fik sin uddannelse på Ranum seminarium, hvor Ludvig Christian Müller var forstander, og det kendtes godt på Bruun, at han havde fået sin uddannelse under denne mands ledelse. Lige indtil han nedlagde sin skolegerning, var han den interesserede lærer, der anstrengte sig af yderste evne for at følge med i udviklingen. Det var hans lyst at søge samarbejde med yngre lærere. Han var som den flittige bi, der sugede honning af hver en blomst. Han vandrede gerne milevidt, selv på sine gamle dage, for at komme til at udveksle meninger og anskuelser også med anderledes tænkende. I sang og musik fandt han det ypperste opdragelsesmiddel, hvad enten det så var salmesang eller folkesang. Trådte han ikke de dybe spor i Tjæreborg, så efterlod han sig et kærligt minde.

Da Tjæreborg blev stationsby, er udviklingen her tildels kommen ind i det for stationsbyerne særegne spor, men har endnu ikke nået til at kvæle den gamle bondekultur. Endnu ligger de gamle, solide bøndergårde der med de lave mure, det høje stråtag og de smårudede vinduer med tolv ruder i hver karm så hyggeligt inde bag frugthaver og kålgårde; men de er desværre viede til undergang, de passer jo ikke til det moderne landbrug. Det er kun et tidsspørgsmål, når de skal vige pladsen for stuehuse med kvist og karnap og med cementstenstage, for 15 til 20 alen vide stalde og lader med flade paptage. Hensigtsmæssigheden har da sejret over skønheden.

Sneum og Tjæreborg sogne danner tilsammen én kommune. En stor del af begge sognes sydlige del er lavtliggende og derfor udsat for havets oversvømmelse. Ved store stormfloder kan vandet trænge ind i flere gårde og huse og således anrette stor ødelæggelse. Ved Sneum sogns østlige grænse i nærheden af Ålbæk mølle hæver sig et højdedrag, der strækker sig langs med Sneumå til Opsneum for så at fjerne sig mere og mere fra Sneumå og fortsætte sig over Tjæreborg hede ind i Skads sogn. Ved Sneumbro går åen tæt ind under stejle banker, de såkaldte Sneumbanker. Medens Sydvestjylland under Fredericias belejring i året 1849 var besat af den tyske forbundshær, navnlig hannoveranere, saksere og kurhesser, der havde slået sig til ro mellem Kongeåen og Sneumå, viste den i Vestjylland fra den tid så godt kendte vagtmester Kloppenborg sig pludselig på Sneumbanker med fem mand og en trompeter. Da egnen syd fra ikke kunde overskues, frygtede tyskerne for, at en større dansk hærstyrke var trængt frem nord for Sneumbanker. Indkvarteringen blev allarmeret og drog i il-march over Kongeåen. Inden aften var egnen rensed for fjendtlig indkvartering, og småpatruljer af vagtmester Kloppenborgs dragoner var trængt frem lige til Kongeåen.

Engene langs med Sneumå og dens mange tilløb har været godt kendt for den fortrinlige bekkasinjagt. Som prins har Frederik den syvende øvet den idræt i disse egne, og der går endnu mangan en fortælling om hans jagteventyr, hvorledes han sammen med hofjægermester Teilman indkvarterede sig hos en enke i Vong, der måtte servere otte retter mad for dem daglig. Retterne havde otte forskellige franske navne, men

bestod væsentligst af flæsk og kartofler; og hvorledes de stod på nippet til at blive tiltalt som krybskytter af sognefogden i Vejrup, der brød sig fejl om deres påstand, at den ene var en prins og den anden en hofjægermester.

Engene langs med Sneumå, især fra Sneum kirke og øst på har let ved at blive oversvømmede af ovenvande. En stærk tordenbyge længere øst på kan på grund af åens mange tilløb let forårsage oversvømmelse, der især i høbjærgningstiden kan blive meget fortrædelig. Imidlertid kan man så nogenlunde beregne, hvor lang tid der vil hengå, forinden oversvømmelsen indtræffer, og således få høet bjærget på det tørre. Landevejen gennem Sneumådalen fra Grygård til Sneumbro er så lavt liggende, at den ved en stærk tordenbyge øst på kan blive oversvømmet, hvorfor den af samme grund er afpælet. Ingen af de sydvestjydske åløb danner afløbet for så stort et område som Sneumå, og ingen af dem har et så forgrenet tilløb som denne.

Under spekulationstiden i Esbjerg i 1890erne fik Sneum og Tjæreborg sogne en nærmere og bedre forbindelsesvej med Esbjerg fra Krogsgård gennem den søndre del af Jerne sogn, medens der samtidig blev bygget en bro ved det gamle færgested over åen mellem Allerup og Darum. Under stormfloden den 3. og 4. december 1909 flød broen bort, og samfærdselen var en tid afbrudt. Denne begivenhed og den samtidige ødelæggelse af jærnbanebro og dæmning ved Sneumgård fremkaldte et nyt projekt: at forlænge digeanlægget mellem Vestervedsted og Darum fra sidstnævnte sted til Måde i Jerne sogn. Derved vilde et meget betydeligt areal blive beskyttet mod oversvøm-

melse. Digeplanen vandt stærk tilslutning blandt beboerne syd for Sneumå, medens den blev modtagen meget køligt af beboerne nord for samme; den synes for øjeblikket at være stillet i bero.¹

Jærnbanelforbindelsen og Esbjergs nærhed har præget udviklingen meget stærkt, navnlig for Tjæreborg sogns vedkommende, og især givet sig udslag i en ret livlig omsætning med landejendomme. Havet øver ikke længer den tiltrækning som i gamle dage, da ret mange især af Tjæreborg sogns ungdom pløjede søen, ikke alene dragne af fortjenesten, men måske fuldt så meget af havets eventyr. Men også her er poesien forsvunden i dampens og elektricitetens tidsalder.

¹ Skønt stormfloder som decemberfloden 1909 dog i regelen kun forekommer med lange mellemrum — den foregående 1852 mellem 9. og 10. januar —, så fulgte den næste allerede, inden 2 år var forløben (mellem 5. og 6. novbr. 1911). Den ødelagde atter dæmningen ved Sneumbro, medens den interimistiske bro blev bevaret. Et under var det, at intet menneskeliv gik tabt, og at en frygtelig katastrofe blev afværget. Det hændte begge gange, at mens det sidste tog gik over, stod vandet op til skinnerne; en time senere var banen ødelagt.